

<https://doi.org/10.62837/2024.2.66>

NƏZRİN CƏFƏROVA
nazrin.ghozalova@yahoo.com
Odlar Yurdu Universiteti, II kurs, magistr
2 Koroğlu Rəhimov küçəsi, Bakı

FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN TARİXİ MƏNBƏYİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

İngilis dilində hər bir frazeoloji vahidin özünəməxsus yaranma tarixi vardır. Frazeologizmlər məxsus olduğu xalqın yaşayış tərzini, dini təsəvvürləri, etnopsixologiyası, məşguliyyəti və s. ilə əlaqəli yaranmışlar və bu proses günümüzədək də davam etməkdədir. Dildə yaranan hər bir frazeologizm ilkin olaraq hərfi mənada, daha sonra isə zaman keçdikcə məcazlaşaraq idiomatik mənə kəsb etmişdir. Məsələn, *dressed to a tea* - geyiminə xüsusi diqqət yetirən şəxs mənasında işlənir. Viktoriya dövründə rəsmi çay mərasimləri təşkil edildiyi zamanlarda dəvət olunan şəxslər öz geyimlərinə xüsusi diqqət yetirərdilər və bu idiom ilkin zamanlarda *dressed for a tea* və ya *dressed to go to tea* kimi hərfi mənada işlənirdi. Müasir dövrdə isə sonuncu variant işlənir [17, s.7]. İngilis dilində frazeoloji vahidlər mənşəyinə görə xalis (əsl) və alınma olaraq iki qrupa ayrılır. Xalqın qədim və zəngin söz xəzinəsinə əsaslanan milli səciyyəli xalis frazeologizmlərin komponentləri məxsus olduqları dilin sözlərindən təşkil olunur. İngilis dilindəki frazeoloji vahidlərin böyük əksəriyyəti mənşə etibarilə latın və fransız dilindən, dini kitab olan İncildən kalka yolu ilə tərcümə olunmuş, V.Şekspirin əsərlərindən götürülmüşdür. Digər tərəfdən, bir çox şair və yazıçılar (Cefri Çoser, Con Milton, Çarlz Dikkenz, Samuel Conson və başqaları) da əsərləri ilə xeyli sayda frazeologizmlərin meydana gəlməsinə zəmin yaratmışlar.

Müasir ingilis dilində frazeoloji vahidlərin yaranma mənbəyi çox rəngarəngdir. İngilis dili frazeologizmləri mənşəyinə görə iki qrupa ayrılır: 1) qədim (yaxud milli) ingilis frazeologizmləri; 2) alınma frazeologizmlər.

Birinci qrupa daxil olan frazeologizmlər xalq təfəkkürünün məhsulu kimi əsasən terminoloji, qeyri-terminoloji frazeologizmlərə, şekspirizmlərə və digər ədəbi mənbələrdən gələn frazeologizmlərə bölünür. Belə vahidlər ingilis xalqının adət-ənənələri, inancları, habelə realilər, rəvayətlər və tarixi faktlarla bağlı yaranmışdır. Məsələn, *To bite off more than one can chew* – gücü çatmayan işə girişmək; *Good wine needs no bush* – bəy verən atın dişinə baxmazlar; *To carry coals to Newcastle* – Kömür olan yerə kömür daşımaq; *A black sheep* – yaramaz qoyun, ailə üçün rüsvayçılıq (qədim ingilis inanclarına görə qara qoyuna şeytanın möhürü vurulub); *To be born under a lucky star* – xoşbəxt ulduz altında doğulmaq; *To have kissed the Blarney stone* – ayağının altından öpmək; yaltaqlıq etmək. Dilçilikdə ingilis dilinin frazeoloji sisteminin semantik kriteriya əsasında ətraflı təsnifi demək olar ki, qeyd olunmamışdır. “İdiomatik frazaların çoxu ingilislərin gündəlik həyatından, məişətindən gəlir. İngilis həyatı ilə “to be born with a silver spoon in one’s mouth”,

“to make a clean sweep of something”, “to hit the nail on the head” kimi idiomlar bağlıdır. Məişət işləri, ərzaq hazırlamaq, bişirmək “to cut humble pie”, “out of the frying pan into the fire” idiomlarının yaranmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq “to go to gut one’s hand to the plough”, “to head someone up the garden path”, hərbi və gəmiçilik “one’s ship comes home”, “to be in deep water”, “to be in the same boat” frazeologizmlərinin əmələ gəlməsində əsas olmuşdur. Bir sıra frazeologizmlər əşya, heyvan və rənglərlə əlaqədardır. Məsələn “to kill the fatted calf”, “the apple of one’s eyes” və s. [3, s.38]. İngilis dilində yunan tarixindən, Ezop və digər əfsanələrdən götürülmüş xeyli sayda frazeologizmlər vardır. Məsələn, *to nourish an viper in one’s bosom* – qoynunda ilan bəsləmək; *the Gordian knot* – dolaşmaq işi, müşkül məsələ, əngəl; *the unwritten law* – yazılmamış qanun; *the last straw* – səbr kasası dolmaq; *to blow hot and cold* – ikili mövqe tutmaq (Ezop əfsanələri) [33].

İngilis dilinin lüğət tərkibi həmçinin ABŞ-dan gətirilmiş frazeologizmlərlə də zəngindir. Məsələn, *strike oil* – uğur qazanmaq; *bread-and-butter letter* – təşəkkür məktubu, *paddle one’s own canoe* – öz yolu ilə getmək, heç kimdən asılı olmamaq; *in the soup* – çətin vəziyyətdə [32].

İngilis dilindəki *beware of Greeks bearing gifts* – su yatar düşmən yatmaz; *to get out of the bed on the wrong side* – tərs tərəfindən qalxmaq; *the face that launched a thousand ships* – çox gözəl qadın və s. frazeologizmləri Qədim Roma və yunan ədəbiyyatlarından götürülmüşdür [28]. Qrammatik nöqtəyi-nəzərdən ingilis dili frazeologizmlərinin komponentləri morfoloji və sintaktik səviyyələrdə fərqlənir. Məsələn, *to be /to run at grass* – 1) istirahətdə/tətildə olmaq, 2) işsiz olmaq; *at hand /on hand* – 1) əlinin altında, lap yaxında; 2) tezliklə, tez bir zamanda, bu yaxınlarda. İngilis dilindəki *boiled shirt* – 1) nişastalanmış köynək, 2) lovğa, təkəbbürlü adam; *broken reed* – davamsız bir şey, 2) etibarsız adam; *brown study* – 1) düşüncə, xəyal, 2) faydasız, boş-boş xəyal və s. kimi frazeologizmlərdə işlənən sifətlərin çoxmənalılığına az təsadüf olunsada, bu birləşmələrdəki sifətlər ikinci komponentin əlamət və keyfiyyətini bildirir. Dildə rəng, həcm, qoxu, xarici və cismani əlamət və keyfiyyət bildirən sifətlər daha çox çoxmənalı olur. Dilçilikdə frazeoloji vahidlərin təsnifatına dair fikirlərin çoxluğunu nəzərə alaraq frazeologizmlərin əsasını təşkil edən sintaktik strukturların rəngarəng olduğunu qeyd etmək olar. Dilçilikdə frazeologizmlərin təsnifatı məsələlərində semantik, struktur, pragmatik prinsiplər qeyd olunur. Söz birləşməsi o zaman frazeologizm hesab oluna bilər ki, öncədən onun komponentlərinin valentliyi ilə müəyyən olunmayan əhatəsi olmuş olsun [26, s.27]. A.V.Kununun fikrincə, frazeologizmlərin fərqləndirici əlaməti, yəni onların “düzəldilməməsi” və yaxud “yaradılmaması” mənanın qeyri-səciyyəvi xarakterinə səbəb olur. O, stabillik haqqında yazır: dil vahidi kimi istifadədə möhkəmlilik, davamlılıq; struktur-semantik möhkəmlilik (komponentlərin tam paradiqmasızlığı); sintaktik möhkəmlilik (komponentlərin cüzi mövqe hərəkiliyi); leksik tərkib və mənanın məhkəmliyi. Prinsip etibarilə sabitlik müxtəlif növlərin dəyişkənliyini istisna etmir [22, s.127]. Belə birləşmələrin mənalarnı komponentlərin daşdığı məcazi mənalardan başa düşmək mümkündür. Məsələn, *to*

lay one's cards on the table – bir şey haqqında səmimi olmaq, heç nəyi gizlətməmək (Qumar oyununda oyunçunun başqa həmləsi qalmayanda əlindəki bütün kartları digər oyunçulara göstərməsinə bənzədilərək yaranmış metafora); *to hit below the belt* – bədən aşağı vurmaq; *to lose one's head* – başını itirmək. İngilis dilindəki *to beat around the bush* (nala- mıxa döymək) söz birləşməsi əvvəlki hərfi mənasından fərqli olaraq məcazi mənə kəsb etmişdir: quş ovlayarkən bəziləri kol-kosları tərپətməklə onları uçurdu ki, digərləri də qəfəs vasitəsilə quşları tutmağa nail olsunlar. Beləliklə, “kol-kosları tərپətmək” mənası əsas tutma prosesinə bir təqdimat xarakteri daşıyırdı. Frazeoloji vahidlərdən bədii, publisistik və digər üslublarda istifadə olunur. Dilin daxili imkanları hesabına yaranmış frazeoloji birləşmələr xalqın məişətini, həyatını dəqiq ifadə etmək üçün yazıçı və şairlərə geniş material verməklə yanaşı, sənətkarın canlı danışıq dilinə nə dərəcədə bələd olduğunu, ümumxalq dilində olan zəngin dil faktlarından istifadə ustalığını aşkara çıxarır. Başqa dil vahidləri kimi frazeologizmlər də məzmun və ifadə variantlığına malikdir. Frazeoloji vahidlərin variantlığı ancaq onların ifadə formasında mövcud olur və onlarda komponentlərin sabitliyinin pozulması variantlıq üçün şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Babaşova G.H. Azərbaycan dilində predikativ quruluşlu frazeoloji vahidlər. Fil. üzrə fəlsəfə dok.dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis., avto-ref. -Bakı- 2016, -27 s.
2. Bayramov H.A. Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları. -Bakı: Maarif, - 1978.- 174 s.
3. Behbudova E.Ş. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin çoxmənalılığı. Fil. üzrə fəlsəfə dok.dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis., avto-ref. -Bakı.-2016.- 24 s.
4. Cəfərova L.M. Bədii mətnin struktur-semantik təşkilində sabit söz birləşmələrinin rolu. Fil.üzrə elm.dok. almaq üçün təqdim edilmiş dis. avto-ref. - Bakı -2013.- 51 s.
5. Hacıyeva Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. -Bakı: Nurlan, -2004.-192 s
6. Makkai A. *Idiom Structure in English*. Paris: The Hague, Mouton.- 1972.
7. Hacıyeva A, Nəcəfov E, Jafarov A. *English Phraseology*. - Baku- 2009- 228 p.
8. Jenifer Seidle., W.Mc.Mordie. *English Idioms and How to Use Them*. - Moscow, Vyssaya skola,- 1983.
9. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English vol.1-2*, Oxford: Oxford University Press, -1984, -1075 p.
10. Ur. P. *A Course in Language Teaching* Cambridge: Cambridge University: Cambridge University Press, -1996.

Nəzrin Cəfərova

Frazeoloji birləşmələrin tarixi mənbəyinin öyrənilməsi

NƏTİCƏ

Bədii ədəbiyyat frazeologizmlərin ən çox tətbiq olunduğu sahə hesab olunur. Digər üslublara nisbətən ekspressivlik, obrazlılıq, rəngarənglik, bədii çalarlıq cəhətdən daha geniş əhatə dairəsinə malik olan bədii üslubda frazeologizmlər yüksək işlənmə tezliyinə malikdir.

Bədii əsərlərdə frazeologizmlər formalaşa, danışanın informasiyanı ötürmək məqsədindən asılı olaraq fərqli mənalar daşıya və fərqli şəkildə tərcümə oluna bilərlər.

İngilis dili dərslərində mənimsənilməli olan frazeoloji vahidlər təcrid edilmiş şəkildə deyil, kommunikasiya yönümlü şəkildə mənimsənilməlidir. Frazeoloji vahidlərin tədrisində onların malik olduğu milli-mədəni xüsusiyyətlər mütləq nəzərə alınmalıdır. Real dil mühitinin olmadığı bir şəraitdə müəllim tələbələrin əldə olunmuş bilikləri praktikaya tətbiq etmək maraqlarını stimullaşdıraraq onları xarici dildə ünsiyyətə sövq etməlidir.

Nazrin Cafarova

STUDY OF THE HISTORICAL SOURCE OF PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS SUMMARY

Fiction is considered the field where phraseologisms are most often applied. Compared to other styles, phraseologisms have a high frequency of processing in the artistic style, which has a wider scope in terms of expressiveness, imagery, color, and artistic hue.

Phraseologisms can be formed in literary works, have different meanings and be translated in different ways depending on the purpose of the speaker to convey information.

Phraseological units to be mastered in English lessons should be mastered in a communication-oriented way, not in isolation. In the teaching of phraseological units, the national-cultural characteristics they have must be taken into account. In the absence of a real language environment, the teacher should encourage students to communicate in a foreign language by stimulating their interest in applying the acquired knowledge to practice.

Nazrin Cafarova

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ИСТОЧНИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Художественная литература считается той областью, где чаще всего применяются фразеологизмы. По сравнению с другими стилями фразеологизмы имеют высокую частоту обработки в художественном стиле,

имеющем более широкий диапазон выразительности, образности, колорита, художественного оттенка.

Фразеологизмы могут образовываться в литературных произведениях, иметь разное значение и переводиться по-разному в зависимости от цели говорящего передать информацию.

Фразеологические единицы, изучаемые на уроках английского языка, должны осваиваться коммуникативно-ориентированным образом, а не изолированно. При обучении фразеологизмам необходимо учитывать имеющиеся у них национально-культурные особенности. При отсутствии реальной языковой среды преподавателю следует стимулировать учащихся к общению на иностранном языке, стимулируя их интерес к применению полученных знаний на практике.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ülviyyə Nəsirova